
UNELE CATEGORII DE EPITAFURI DIN ȚARA MOLDOVEI ȘI ȚĂRILE VECINE în sec. XVII - începutul sec. al XIX-lea

Alina Felea

Noile tendințe din istoriografia contemporană deschid perspective pentru lucrări și abordări multiaspectuale ale diverselor probleme. Printre acestea se numără și atitudinea față de viață și moarte, care sunt doi poli opuși ai existenței umane (Wensing 2007). Religia creștină prin esența ei tratează problema morții ca dispariție a corpului și nemurirea sufletului: „...până nu se întoarce țărâna în pământ, cum a fost, și până nu se întoarce duhul la Dumnezeu, care l-a dat” (Ecclesiastul, 12:7).

Epitaful, portretul funerar și monumentul funerar sunt surse importante în cercetarea atitudinilor față de viață și moarte. După DEX, un epitaf (provine din limba greacă: *ἐπιτάφιος* Epi-taphios „de la, deasupra, de-a lungul – mormântului” – literalmente: „de pe lespede”) este un text scurt ce onorează o persoană decedată¹, cuprinzând elogiul defunctului sau o sentință morală (Dicționar 2003, 297)². Inscriptiile de pe pietrele funerare au fost examinate de istorici, arheologi, etnografi, filosofi, sculptori și filologi din perspective diferite cu utilizarea diverselor instrumente de cercetare (Felea 2012, 113-128; Albu 1977; Albu 1999; Sabău 2004; Ardevan, Hica 2000; Brihuneț 2006; Brihuneț 2008; Cantacuzino 1975; Covacev 2003; Elian 1965; Grancea 2004; Grancea, Csapo 2005; Grancea 2007; Grancea 2007a; Grancea 2007b; Grancea 2008; Grancea 2008a). Cercetătorii califică inscripțiile de pe pietrele funerare drept o contribuție importantă la istoria națională, izvoare valoroase de studiu al mentalității epocilor, al lingvisticii și folclorului. În formă scurtă sau desfășurată, epitaful poartă în sine informații apreciable pentru diverse domenii: istorie, etnologie, sociologie etc.

¹ Proveniența și semnificația noțiunii „epitaf” va constitui subiectul altei cercetări.

² Epitaful mai desemnează și obiectul de cult, care constă dintr-o bucată de stofă pe care este brodată cu fir de aur ori de argint, o scenă reprezentând punerea în mormânt a lui Iisus Hristos.

Pentru perioada cercetată în Țara Moldovei, Țara Românească, Transilvania, în Rusia deasupra mormântului decedatului din categoria oamenilor simpli se puneau o cruce de lemn sau de piatră, la reprezentanții boierilor și nobilimii piatra tombală putea fi din piatră și din marmoră³. Pietrele funerare din Țara Moldovei erau asemănătoare cu cele din Țara Românească. Monumentele funerare transilvane se deosebesc net de cele din Țara Românească și Țara Moldovei, dar sunt destul de asemănătoare după plastică, materialele utilizate, aspect și tematica decorului cu cele din Rzeczpospolita. După cum susțin cercetătorii monumentelor funerare, în mediul orășenesc transilvănean încă din secolul al XVI-lea au apărut adevărate școli de autori de epitafuri, textele moralizatoare ale cărora au avut un rol deosebit pentru evoluția practicii elogiului funerar (Albu 1977, 176-177, apud Sabău 2004, 31).

În studiul dat vom examina câteva tipuri de epitafuri, la baza cercetării fiind cele din Țara Moldovei, dar în comparație cu cele din țările vecine, cu accent pe sentimentele familiale exprimate prin intermediul inscripțiilor.

Cercetătorii clasifică epitafurile după mai multe criterii. Astfel, M. Grancea și E. Csapo le clasifică după: felul în care este reprezentată moartea (moartea nivelatoare, moartea salvatoare, moartea dorită, moartea romantică, moartea văzută precum somn); sistemul afirmării afectelor fami-

³ Pentru începutul secolului al XVII-lea vom semnala în Țara Moldovei lespedeza funerară a lui Grigorcea (1600) din pronasosul mănăstirii Voroneț, cu motiv floral în câmpul central și lespedeza lui Ieremia Movilă (1606) din camera mormintelor de la Sucevița, cu motiv vegetal-floral complicat, care susține o stemă a țării, sub care se plasează, închise într-un cerc, armele familiei Movileștilor. Specialiștii susțin că bogăția decoratiei subliniază ruperea de vechea tradiție de decorare a lespezilor. Multe lespezi de piatră către mijlocul secolului XVII, bogat decorate, conțineau un ornament încă vegetal și floral, câmpul central fiind acoperit de flori: lalele, garoafe, margarete, crizanteme, unele de inspirație orientală. În secolul al XVIII-lea motivele date sunt înlocuite treptat cu altele, specifice barocului, ca vase cu buchete, scoici, chiparoși (Istoria 1986, 1010).

liale (moartea exemplară – elogiarea rudelor din perspectiva iubirii, devotamentului și respectului; elogiarea personalităților politice prin precizarea funcțiilor deținute; elogiarea personalităților culturale prin sublinierea calităților acestora; elogiarea eroilor și după atitudinile supraviețuitorilor – atitudini reținute; acceptarea morții, refuzul morții persoanei iubite; regretul manifestat față de dispariția unui om politic sau de cultură; reflecții asupra propriei morți); modul în care apare sau nu exprimată credința în post-existență (predominarea perspectivei religioase, manifestarea directă a credinței în Lumea de Dincolo; exprimarea acestei credințe prin formule literare și plastice metaforice; exprimarea perspectivei științifice față de moartea trupului) (Grancea, Csapo 2005, 153-154)

În alt studiu, Mihaela Grancea vorbind despre epitaful românesc din perioada regimului totalitar, face o clasificare în următoarele categorii: după atitudinea față de episodul morții și existența sufletului (inscripții funerare simple care presupun un text sumar, laic, cu trimiteri doar la biografia decedatului); inscripții funerare edificatoare pentru supraviețuirea mesajului eschatologic creștin, cu citate biblice etc.; inscripții funerare, expresii ale influenței creștinismului popular; inscripții funerare cu sintetice formule și teme de meditație «metafizică»; cu mesaj etic și patriotic (Grancea 2004; Grancea 2007)⁴.

Pentru sec. XVII - înc. sec. XIX în Țara Moldovei și țările vecine epitafurile pot fi clasificate, în opinia noastră, după numeroase criterii: I) după forma literară a expunerii; II) volumul informației; III) epitafuri care au la bază un profund sentiment de afecțiune familială, inclusiv cele pregătite din timp de persoană sie însuși, IV) conform formelor subiectului narațiunii epitafului, V) după genul decedatului, VI) după vârsta decedatului, VII) după starea socială a decedatului etc. În articolul de față ne vom referi doar la câteva dintre ele.

I) După forma literară a expunerii în Țările Române, Imperiul Rus și Rzeczpospolita în perioada menționată, epitafurile erau texte în proză sau versuri. Elena Chiaburu, cu referire la epitafurile din Țara Moldovei, susține că în urma cercetărilor efectuate în fondurile documentare referitoare la orașul Iași au fost depistate exemple la care în timp, textul versificat s-a transformat

în proză și invers, inscripția în proză a fost înlocuită cu una în versuri (Chiaburu 2011, 101-110)⁵. O astfel de situație este remarcată la Biserica Sfântul Sava din Iași, unde au fost înmormântați membrii mării familii boierești a Pălădeștilor⁶ (Chiaburu 2011, 101-110).

Exemple de epitafuri în proză sunt numeroase: „Aici s-a îngropat cel vrednic de pomenirea veșnică și fericită chir Gheorghe și mare postelnic, rob cinstit al celui fără de moarte, în zilele Domnitorului Vasile Voievod, 1649”⁷ (Bobulescu 2010, 350); „Această piatră de mormânt a făcut-o și a împodobit-o D... fost medelnicer răposatului său Sava fost ... care s-a mutat (pristăvit), în veșnica locuință și s-a înmormântat aici în zilele Domnului nostru Io Dumitrașcu voievod. Anul 7181 luna ianuarie 4”⁸; „...robi ...lui Dumnezeu Vasile și ... c.... o...n... întru pomenire veșnică și maica po.. Constantin frati ei ... v let 7226 (1718)” (Mihailovici 1940, 441); „Aice odi(h)nește robul lui (Dumnezeu - A.F.) Ionel ficiorul Zontie, cari au trăit p.(100) л(et) luna septembrie 7, let 1787” (Mihailovici 1940, 49)⁹ etc.

Inscripțiile în versuri redau și ele la rândul lor sentimentele de durere în urma pierderii:

„Odraslă a Ghiculeștilor
Lui Grigore-al Dacilor Domn vestit
Cu evlavie nvelit, din strămoși ca aceștia,
Ascunde-acest mormânt frumos trupu-i.
El a fost smuls de-o năprasnică moarte,

⁵ „Alteori, textul versificat mai mult sau mai puțin stângaci, a fost copiat de-a lungul timpului, păstrând în mare măsură forma inițială, schimbându-se doar data și numele personajului omagiat postum. A treia situație sugerează existența unor modele de epitafe culte, cu versuri preluate din literatura antică greacă, ce se adaptau particularităților biografice ale răposatilor; uneori, acestora li se atribuiuau însușiri derivate din mitologie, fără legătură cu realitatea. Asemenea situații impun atât lectura critică a inscripțiilor funerare, cât și conjugarea eforturilor filologilor și ale istoricilor pentru diferențierea corectă a unui text care a avut doar o funcție de exercițiu retoric, de un izvor istoric” (Chiaburu 2011, 101-110).

⁶ Pe piatra funerară inițial s-a scris: „În acest loc s-a îngropat vestitul vistier mare Teodor Paladi, al Moldovei, născut în anul 1755 februarie 1. Apoi s-a îngropat și fiul său aici, Constantin Paladi mare logofăt al Moldovei, în anul 1798, decembrie 22”. Mai târziu, la 1 martie 1814, s-a construit un monument funerar cu inscripție în versuri.

⁷ La biserica Golia din Iași. Nicolae Iorga considera că sub această piatră e înhumat Iordache Cantacuzino, dar este combătut de Constantin Bobulescu care susține că e înmormântat Iorga Postelnicul, vărul lui Vasile Lupu (Bobulescu 2010, 350).

⁸ În biserica mănăstirii Dragomirna.

⁹ Piatră de 2 metri înălțime și 1 m lățime din cimitirul satului Trușeni, în prezent face parte din mun. Chișinău.

⁴ Vezi articolele Mihaelei Grancea.

Iar acum în lăcașul ceresc locuiește” (Iorga 1921, 29)¹⁰;

„Pe marele-n sinu-i
Acopere mica
Și oarba piatră,
Pe Scarlat Domnul,
Fiu lui Grigore.
Din a Ghiculeștilor mare viță,
Care de boală năprasnică
A perit în Dacia (Țara Românească),
După ce domnise întâiu în Moldova,
Iar a doua oară
Domn în Dacia
Având virtutea aceia.
Că pentru toți supușii săi
Era un părinte bun.
Pentru care, cu puternică
Durere, i-au dat sufletul,
Cu lacrimi mângâindu-l.
Ci mormântul i-a-nălțat
Fiul său vestitul,
Și moștenitor ai puterii,
Și cu jalnica plângeri toți din toate părțile
Cântăm pomenirea
Celui plecat spre părțile cerului.
În anul 1766, Decembrie 2” (Iorga 1921, 29)¹¹.

Spre deosebire de epitafurile din Țara Moldovei, Țara Românească și Rusia, epitafurile poloneze, lituaniene, ucrainene pe lângă inscripția în versuri mai conțineau și portretul funerar (Белецкий 1981, 22,36)¹². Vorbind despre barocul ucrainean, cercetătorii susțin că acesta este bine evidențiat în portretele ctitoricești care erau în același timp

¹⁰ Nicolae Iorga subliniază că este vorba de Grigore Ghica, înmormântat în biserica Sf. Spiridon din Iași, fără cap, care a fost „dus de turci la Constantinopol” (Iorga 1921, 29).

¹¹ Piatră ridicată de Alexandru Ghica tatălui său Scarlat Ghica, mort la București, înmormântat la Sf. Spiridon Nou (Iorga 1921, 29).

¹² Portretul funerar în procesiunea funerară poloneză a fost pentru prima oară utilizat și prins de siciu la înmormântarea lui Ștefan Batory în 1588. Din acest moment devine un atribut indispensabil al pompei funebre poloneze. În mediul ortodox, din regiunile de est ale Rzeczpospolitei, pentru sfârșitul secolului XVI nu este caracteristică pompa funebră și portretul funerar, dar deja peste un secol, la Lvov, vor fi comandate portrete funerare pentru decedații din mediul negustorilor și meșteșugarilor înstăriți, ceea ce denotă prezența unor școli-ateliere specificate în elaborarea epitafului. Dacă e să relatăm despre epitafurile poloneze vom menționa că stilul epitafurilor poloneze în a doua jumătate a secolului al XVI s-a schimbat, devenind tipice reprezentarea lui Hristos răstignit și fonul de peisaj. Figurile umane se plasau pe prim-plan, lângă răstignire. Astfel de epitafuri au familiile Pżeslawski (1590), 10 persoane din biserica Hojpics, mormântul medicului Nigrizius din biserica catolică din Bec. Vezi (Белецкий 1981).

și epitafuri. Un element al acestora era epitaful în versuri „nadgrobki”, uneori destul de voluminos. Ca acest „nadgrobok” să se citească ușor, inscripția trebuia să fie plasată la nivelul ochilor cititorului. Însă în același timp, cititorului nu trebuia să-i scape din vedere imaginea defunctului, herbul și alte detalii. Deoarece detaliile mici se vedeau doar în momentul apropierei de portret, au început să fie pictate portrete cu imaginea până la brâu însoțite de epitafuri scrise pe un brâu alb în partea inferioară a tabloului. Condițiile de păstrare, lumânările, temperatura distrugau portretul funerar și epitafurile, de aceea deseori se făceau copii ale portretelor epitafale (Белецкий 1981, 72). În acest aspect deosebit de interesante sunt portretele fraților Ivan și Grigorie Storojenko din Muzeul istoric din Kiev. Ivan este reprezentat stând în fotoliu, cu simbolurile puterii în mână, lângă o masă pe care este o carte și o răstignire. Inscripția este scurtă: «Року божого 1693 февруария 15 преставился раб божий Иоанн Стороженко, полковник ВИЦПВЗ (войска императорского царского престветлого величества запорожского) прилуцкий»¹³. Și dacă pentru șleahicii polonezi o astfel de reprezentare este obișnuită, pentru – societatea căzăcească e destul de unicat. Grigorie este reprezentat în haine de paradă. Nu sunt prezente niciun fel de accesorii, dar este prezent blazonul și următoarea inscripție: „Луна в ноци светит, волк туне блудит зря и, / Креста Христова верным свет есть в ноци и во дни святац Григорий Стороженко, муж сей знаменитый, имел те в гербе своем знаки родовиты. Безвредно ему убо за сими святили / Шествовать в небесного отечества пределы”.

În Rzeczpospolita se întâlnesc inscripții funerare în proză: „Z tego co po Lwie grób nie ogarnął zostało we wdzięcznych sercach, albo poszło do nieba. Płaczcie obywatel! Po zmarłym przedwcześnie w 77-roku życia d. 13 Lipca, bo nawet nieprzyjaciele płakali”¹⁴ (Syrnicka 2001, 79) și în versuri:

„D.O.M.
Každy kto mijasz
Obróć twą żrenicę
Na ten Nagrobek,
A ujrzysz tęsknicę

¹³ „La 15 februarie 1693 s-a pristăvit robul lui Dumnezeu Ioann Storojenko, colonel al Armatei Măriei Sale Împăratului din Zaporojia”.

¹⁴ Inscripție din 1633 din Biserica Sf. Mihail din Wilna.

Imeniem Anny,
W tym miejscu słożonej
Dług śmiertelności
Bogu wyplacony,
Ulge uczynisz
Nabożnym westchnieniem
Za onej Duszę
Pacierz za zmówieniem.
Roku 1760” (Syrnicka 2001, 85).

Monumentele de tip sicriu, care țineau de „baroc”, aveau o răspândire în mediile catolice și s-au menținut în Polonia pe parcursul întregului secol al XVII, iar în Transilvania până în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Sabău 2004, 56)¹⁵. Toate aceste monumente sunt însoțite de inscripții funerare în proză sau în versuri, în varianta scurtă sau desfășurată.

II) În conformitate cu **volumul informației** epitafurile pot avea o formă scurtă sau desfășurată. Cu referire la epitafurile românești Mihaela Grancea menționa că epitafurile „prin vorbe puține, repetitive și stereotipe exprimă de altfel, paradoxurile atitudinilor populare românești față de moarte” (Grancea 2007, 92).

În Țara Moldovei și în Țara Românească deseori epitaful este în formă scurtă, simplă, fiind constituit din două părți: cui îi este adresată și de la cine vine: „această groapă a făcut-o și a împodobit-o Dumitra, soția lui Pătrașco [sale] Efrasiniei, care a fost doamna lui Iurașco Barotă, ce a fost Hatman în anul 1649 octombrie 30 zile” (Iorga 1903, 18). O altă prezentare a formei scurte este cine e înmormântat și a cui soție/soț/fiu/fică este, sau alte date biografice ale celui răposat: “Aici zace roaba lui Dumnezeu Ana, Soția lui Toma Cantacuzino marele vornic, la anul 166<3> luna Dechemvrie, în ziua de 31” (Bobulescu 2010, 351); „Aice odihnește roaba lui Dumnezău Smaranda,

¹⁵ Aceste monumente în Rzeczpospolita conțineau portretul funerar al defunctului, blazoanele defunctului, simboluri creștine etc., la care se adăuga inscripția în limba latină. În Transilvania acest tip de monument funerar nu conținea doar portretul funerar, dar în schimb avea diverse embleme, spre exemplu cum ar fi cea de pe sicriul preotului Samuel Apai, decedat în 1643, o emblemă reprezentând o mână ce ține o carte, încadrate de o cunună de lauri. Printre tematicile reprezentate pe monumentele funerare din Rzeczpospolita și Transilvania le vom remarca pe: originea nobiliară a defunctului, reprezentat prin armoar și blazoane, simboluri creștine, precum ar fi cartea, tematica învierii, creștinii fiind reprezentați în genunchi, lângă cruce, răstignire, imaginea Maicii Domnului cu Iisus, roata vieții – ca simbol al trecerii vieții și a schimbărilor etc. (Sabău 2004, 56).

fiica Lupului Mada. 1795 sau scris de Constantin dascal” (Mihailovici 1940, 49); „aici se odihnește șărba lui Dumnezeu Irina jupâneasa dumisale lui Manolache vel vornic, fiica lui Neculae Buhuș vel logofăt” (Iorga 1903, 27)¹⁶. Această inscripții sunt texte sumare, dar în care nu s-a uitat să se accentueze despre faptul că decedații sunt „șărba lui Dumnezeu”, „roaba lui Dumnezei” prin aceasta evidențiindu-se sentimentul religios, iar sentimentul unității de familie este remarcată prin sintagmele „jupâneasa ..”, „fiica lui”, „soția lui...”.

Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea în Moldova și Țara Românească avem numeroase inscripții în forma desfășurată. Multe dintre ele sunt în versuri. Printre ele vom remarca-o pe cea de la biserica Sfântul Sava din Iași a familiei Palade, despre care am menționat mai sus:

„O piatră dar pre cine ascunzi supt tine
În sânurile pământului așa foarte bine?
Prea-slăvită auzire pre Theodor Pallade
Acel slăvit putearnic, carele aicea sade,
Pre Marele-Vistiarnic cela a patriei sale
Tuturor filor săi lăsând nu puțină jale.

Săvârșitul muritoriu în Mântuitorul au nceputu
La o mie șapte sute 5 preste cincizeci trecut. Fevruarie 1.

Și, împreună pre Constantin, al său prea-iubit fiu,
Al Sfatului Marele-Logofăt și cel mai întâiu,
Carele au alergat la părinteștile brațe,
Lăsând această de nimic turburată viață
La una mie șapte sute noaăzeci și optu,
Lăsînd clironomilor ceaia ce-au avut tot (Dechemvrie).

Cu alți fii, și cu Nicolae, are pre Anastasiia,
Carea cu 4 ani de al său părinte ș’au dat datoria (Dechem. 29);

Apoi pre Eleni, a lui Constantin iubita soție,
Carea trage din Costachi, cel de bun neam, seminiție
Și au alergat spre a soțului ei câștigare,
Dorind împreună cea dulce a Raiului desfătare;
Carea și aceasta s’au grăbit de aicea a treace
La anul una mie opt sute 4 preste zeace, Martie 1.
Pre aceștia, o priiaten(i), cari, lăsând acest veac,
Și întru acest loc întunecos împreună zac,
Rugați să dobândească cereasca împărăție,
De carea să se îndulcească de multă bucurie,
Întru nesfârșitii veaci cei prea cu tot deplin, —
Căroră să le fie veacinică pomenire; amin” (Iorga 1908, 139-140).

¹⁶ Inscriptie din 1716.

Și în Rzeczpospolita, și în Rusia se întâlnesc asemenea tipuri de epitafuri (Syrnicka 2001; Царькова 1994).

III) Epitafurile, în care la bază stă un profund sentiment de afecțiune familială, pot fi grupate la rândul lor în două grupe: prima, în care în calitate de transmițător de mesaj este supraviețuitorul, iar recepționar este decedatul, a doua, în care în calitate de mesager este decedatul, iar drept recepționar este ruda supraviețuitoare.

Durerea celor apropiați la nivelul sensibilității are o expresie deosebită în inscripțiile pietrelor funerare prin care persoanele își eternizează suferințele. Nefârșita durere și sentimentul față de familie se întrezărește chiar și în tristele inscripții simple: „această groapă a făcut-o și a împodobit-o Dumitra, soția lui Pătrașco [sale] Efrosiniei, care a fost doamna lui Iurașco Barotă, ce a fost Hatman în anul 1649 octombrie 30 zile” (Iorga 1905, 18).

O emoționalitate deosebită și sentimente de durere profundă, nemărginită exprimă epitafurile care se referă la decesul copiilor. Arealul geografic, arealul cronologic în acest caz nu are nicio importanță, căci durerea pierderii unui copil se resimte la fel în orice colț al lumii.

În biserica Sfântului Spiridon din Iași se găsește un epitaf ce reflectă tragedia unei mame:

„Vezi pe mortul acel, asupra cărui vărs lacrimi?
Eu l-am născut și l-am purtat în brațe,
Dar vai, mie, eu nu-ți mai pot fi mamă,
Ioane-al meu, făt-frumos al meu,
Al tatălui vestit Grigore voevodul
Callimachi, ce iarăși domnește în Dacia fiu,
Și-al meu, Doamna, ce-mi zice Elena și-s
Din neamul Mavrocordaților cu sirana
Vai și vai de mine, copil dulce, rănită-n măruntaie,
Lipsit acum de tine pot oare-a mai trăi?”¹⁷ (...)

Cu referire la acest epitaf Elena Chiaburu scrie: „Grație dezvoltării elenismului, este posibil să găsim săpate pe pietrele de mormânt scrieri în care personajele au fost comemorate prin versuri preluate din literatura antică greacă și li s-au atribuit însușiri fără legătură cu realitatea istorică. Primele două versuri, foarte puțin schimbate, sunt preluate din *Hecuba* lui Euripide (versurile

¹⁷ Mormântul lui Ion, fiul domnului Grigore Callimachi, înmormântat la 13 mai 1769.

860-862)” (Chiaburu 2011, 101-110). La biserica Sf. Spiridon din Iași cercetătorii au găsit câteva morminte de marmură albă cu astfel de inscripții (Chiaburu 2011, 101-110).

O inscripție asemănătoare se află și la biserica locașului Dealu: „Această piatră de mormânt a făcut-o și a împodobit-o Doamna Marghita fiului ei Io Mihail Moghilă Voevod și Domn aț țerei Moldovei, fiul lui Simion Moghilă Voevod și sfârșitul vieții sale i-a fost în locul Târgoviștei; și a fost Domn trei luni în locul părintelui său: i-au fost toate zilele vieții ani 16 și jumătate ; la anul 7116 (1608), luna ianuar 27” (Iorga 1921, 23).

O asemănătoare exprimare a tragediei părinților reiese și din epitafurile rusești:

„Ai lăsat această lume foarte devreme
În floarea celor mai tineri ani,
Pentru mamă tu ai fost o providență vie,
Tu viața i-ai împodobit.
I se părea că în sufletul tău
Un înger ceresc își avea sălaș
Acum noi nici nu putem murmura
Din cauza celor întâmplare cu tine
Și ne rugăm ție, Doamne,
Să-l odihnești în pace”¹⁸.

Epitafurile scrise de către părinți fiilor săi decedați sunt însoțite de diverse epitete, care vin să exprime nemărginita dragoste părintească pentru cel plecat în lumea celor dreți, de exemplu se utilizează epitetul „preaiubit” (Iorga 1905, 19, 49). În epitafuri părinții se străduie să arate că copilul a lăsat lacrimi și durere în sufletul lor, căci a fost înzestrat cu virtuți și moravuri bune, fiind sensul vieții lor. Astfel, părinții unei fete de 16 ani, înmormântată în biserica Goliei, au scris pe piatra funerară:

„Feciorelnica Măria supt acest mormânt s-a îngropat,
Care la șeisprezece ani a fugit de această viață,
Dar ea acum se bucură în corurile fericitorilor,
Părinților ei jale și plângeri li-a lăsat.
Căci era ochiul casei, împodobită cu bunătăți și virtuți,
Cu frumuseți la tinereță și cu moravuri bătrâne.

¹⁸ Traducere de A. Felea. «Ты рано оставил этот свет / В цвете самых юных лет, / Для матери ты был живое провиденье, / Ты жизнь ею собою украшал. / В твоей душе казалось ей / Небесны ангел обитал / Но мы роптать не можем / На то, что сделано тобой / А молимся Тебе, о Боже, / Его ты со святыми упокой» (Царькова 1999, 71).

1782, Ianuarie 30.” (Iorga 1908, 166-167)¹⁹.

Deși unele epitafuri sunt scurte, aceasta nu înseamnă că se micșorează din suferința părinților care și-au pierdut copilul. În biserica Sfântul Dumitru a Balșilor se citește următorul epitaf: „Aastă piatră o au făcut Ilie Catargiu Vel Comis și cu soția lui, Satha, ficii loru Măria ... a...” (Iorga 1905, 122), iar în biserica din Văleni, județul Roman, părinții i-au pus fiului piatra tombală cu inscripția: „Această piatră de mormânt a făcut-o și a împodobit-o dumnealui Pătrașco, [cu doamna] lui Dum[itra], fiului său Nicolae, și a răposat la anul 7137 [1628], Sept”.

Uneori sentimentele părinților sunt prezentate prin epitaful-monolog al copilului decedat. Astfel, putem remarca epitaful din biserica Tălpălari:

„Costin Carpu eu m’amu numitu
În puțini ani ce-amu trăitu:
Părinții mei mă iubie,
Mângăere mă ave,
Nădăjduindu să mă vadă
Odraslă cu dulce roadă.
Vedeți acum unde zacu
Și ce cale lungă facu,
Lăsându pe ai mei părinți
Foarte jalnici și scărbiți.
M’au acoperit pământulu,
Lăcașu îmi este mormântulu,
În vrastă copilăriască.
Toți ai mei să mă jăliască,
Și să roage Dumnezău
Să erte sufletulu meu.

Aici „suptu această piatră sântu îngropate oasele robului lui Dumnezău Costin Carp, fiulu Sulgerului Vasile Carpu, carile s’au prestăvitu la anul 1779, Fev. 24, mutându-să cătră vecinicile lăcașuri” (Iorga 1908, 185).

Cercetătoarea Krystyna Syrnicka depistează într-o biserică trinitară din Vilinus un epitaf datat cu 1725, care are câteva componente: dialogul cu trecătorul, cu accent pe inevitabilitatea momentului, dialogul cu părinții și adresarea pentru rugăciune:

¹⁹ Constantin Bobulescu prezintă următoarea variantă, cu indicația că fata are 14 ani: „Feciorelnica Măria supt acest mormânt s-a îngropat, /Carele la patrusprezece ani a părăsit această viață,/Dar ea acum se bucură în ceata celor fericiți, /Lăsând părinților și jale și plângeri./Căci era ochiul casei, împodobită cu bunătăți și virtuți, /Cu frumusețile tinereții și cu moravurile bătrâneții./1782, Ianuarie 30” (Bobulescu 2010, 350-351).

„Să știi, omule, că moartea nu alege
Copii mici sau bătrâni, pe oricare îl ia.
În floarea vârstei această lume am părăsit-o
Durere în inima părinților mei am lăsat.
Mi-e milă de Părinții mei, nu de această lume.
Fiul vostru este viu, n-a murit, Părinți iubiți,
Nu plângeți, rugați-vă lui Dumnezeu” (Syrnicka 2001).

Faptul că lumea este trecătoare și că în viața veșnică se vor reuni, familia fiind prioritară, reiese din adresarea unei doamne din Rusia către rudele sale, îndemnându-le să nu mai verse lacrimi:

„Părinți, prieteni și tu, dragă soț,
Încetați să mai vărsați lacrimi peste sicriul meu.
Moartea ne-a despărțit, dar veșnicia ne va reuni,
Oricine pe această cale inevitabilă va pași.
Cu adevărat spunea David, zilele noastre sunt de o culoare.
În tinerețea înfloritoare am lăsat lumină,
Doar primul copil am născut, am devenit mamă,
Dar moartea a fluturat cu coasa, sângele din inimă a înghețat.
Eram flatată să trăiesc, dar sunt în mormânt acum,
Atât de scurtă este viața pe pământ”²⁰.

Acest epitaf include fragmentul despre trecerea vieții. Doctrina disprețului față de lume – *contemptus mundi* – era dominată de conflictul dintre timp și eternitate, deșertăciune și adevăr, pământ și cer, trup și suflet și înainte de toate lumea aceasta este zadarnică și înșelătoare pentru că este trecătoare (Delumeau 1997, 17). Totodată este prezentă imaginea morții cu coasa, coasa fiind un obiect bine cunoscut și românului (Bogdan 2002). Reprezentarea face parte din șirul cel de tipul fabulelor ezopice. Această scenă are răspândire din antichitate, unde se făcea deosebire dintre Thanatos sau Mars și Kyr sau Lethum. Primul personifica moartea în sine, liniștea desăvârșită și se reprezenta ca un tânăr frumos, a doua personificare – trecerea la moarte cu groaznicele sale chinuri și se înfățișa ca o femeie cu colți feroși și unghii cocârjate și cu părul măcincă (Golescu 1934,

²⁰ „М.С. Таировой. Родители, друзья и ты, супруг любезный, /Престаньте проливать на гроб мой токи слезны. / Нас разлучила смерть, но вечность съединит, / Всяк неизбежным сим путем туда спешит. /По правде рек Давид, что наши дни как цвет. / В расцветшей младости оставила я свет, / Лишь первенца родив, быть матерью успела, / Махнула смерть косой, кровь в сердце охладела. / Я льстилась еще жить, но се лежу в земле, /Вот сколь коротко здесь есть наше бытие. / 1810. Петербург, Благовещенская церковь” (Царькова 1994, 52).

70-74). Spada, secera sau coasa era semn al consacării la moarte, ritualul de sacrificiu (Golescu 1934, 70-74). Moartea „calcă cu aceleași picioare palatele împăraților și colibele săracilor” (Dosoftei 1989, 223). În unele inscripții funerare din Transilvania viața pământească este privită ca o scurtă călătorie spre adevărata viață a creștinului: „*absoluto hodiporio* – Sibiu, 1626, termenul *hodoeporicon* însemnând ‘relatare a unei călătorii’, la Hieronymus”. Doina Filimon Doroftei dintre termenii care desemnează plecarea din această lume și trecerea către lumea de dincolo remarcă verbul *migrare*, care „apare în liturghia pentru morți (*quam animam hodie de hoc saeculo migrare iussisti; migravit inter sidera*) și la autori ca Gregorius Magnus și Caesarius Arelatensis: – *ad Dominum uitae ex hac statione migrat* (Sibiu, 1604); *coelestes glor... uitae migratio...* (Câmpia Turzii, 1724) – *emigravit* (Sighișoara, 1587; Prejmer, 1692)” (Filimon Doroftei 2010, 115-116).

Dacă e să vorbim despre dedicațiile de pe mormintele funerare din Țara Moldovei²¹ vom remarca că au fost instalate de către tată – fiului (Iorga 1905, 49), tată – fiicei (Iorga 1905, 49), frate-fratelui (Iorga 1905, p. 53), fiu – mamei (Iorga 1905, p. 54), fiică – mamei (Iorga 1908, 165): „Această piatră a făcut-o și împodobit-o jupânesei Ecaterinei, maice (?) sale..., Marea-Postelniceasă; a răposat... la anul 7187 [1679], Martie 20” (Iorga 1908), fiul – tatei: „Această piatră a făcut-o și înfrumusețat-o Ștefan, al doilea Ceașnic, părintelui său, Toma Cantacuzino, Vornic de Țara-de-jos; a răposat în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Duca Voevod, în anul 7170 [1662], Februarie 7” (Iorga 1908, 166), fiii – tatălui, în biserica din Borzești: „Această piatră o au făcut și o au (?) înfrâmșetă Antonie (?) cu fratele său Vasilie părintelui lor Du[mitru] ...ște biv părcălab, carele s’au preastăvit și s’au astrucat aici în zilele lui Io Dumitrașco Cantacozino Voevod, leato 71 — dni” (Iorga 1905, 27). Aceste inscripții accentuează importanța legăturilor de familie și afecțiunea persoanei particulare în momentul clipei de tragedie familială.

Un capitol aparte prezintă pietrele instalate de soți. Printre ele vom remarca inscripția unei soții pentru soț, cu mențiunea că acesta s-a strămutat la „veșnice lăcașuri” (Iorga 1905). Lacrimile unei soții răpuse de durere sunt redată în epitaful de

pe piatra de mormânt a lui Barbu Văcărescu, dar totodată ea n-a uitat să-i pomenească faptele, cu mențiunea că a fost un sftetic priceput și a avut un nume bun.

Și soții instalau pietre funerare soțiilor, deși își exprimau sentimentele mai sec: „Această piatră o’u făcut Velicico Costin Hatman pre mormântul giupâniasei dumneisale Ecaterinei, fiica Tomei Cantacozino Vornicul-cel-Mare; caria s’au prestăvit la sălașile veacinice, vlto 7193 [1685], meșta Aprilia 8 dni” (Iorga 1908, 166); „Această piatră a făcut-o și împodobit-o, jupânesei sale Ecaterina ... al său ... vel postelnic ... a răposat ...la anul 7157<1649> Martie 20” (Bobulescu 2010, 351); „Această piatră a făcut-o și împodobit-o dumnealui Toma Marele-Vornic jupânesei sale Ana; și a răposat la veșnicele lăcașuri – veșnica ei pomeneire; în zilele lui Io Eustratie Dabița Voevod, în anul 7172 [=1663], Dechemvrie 31” (Iorga 1908, 164), „Această piatră iaste pusă pre mormântul Visterniciasăi Zamfirei din cheltuiala dumnialui soțului dumnei Gheorghie, Marelui-Vistiarnic, v dni Io Constantin Voevod. vlt. 7196, msți Aprilie 17, 1688” (Iorga 1908, 173).

Printre pietrele care prezintă interes pentru cercetarea noastră le vom remarca pe cele ale Ecaterinei Golițana și Anastasiei Ghessen-Gomburskaia. Piatra de mormânt a Ecaterinei Golițana²², executată de Louis Claude Vasset, s-a aflat la biserica Blagovescienie a Lavrei Alexandru Nevski din Petersburg, împreună cu cea a Anastasiei Ghessen-Gomburskaia²³, dar a fost pierdută și la Muzeul de sculptură orășenească din Petersburg s-a păstrat doar epitaful. Cea a Anastasiei, de unii cercetători considerată a fi prima piatră tombală cu relief figurativ din Rusia, se păstrează în Ermitaj. Compoziția consta din două sculpturi: prima o reprezenta pe Minerva, care stă în profil, în fața unui altar cu inscripția „IMMORTALITATI”, din latină imortalitate, alături de un epitaf în latină. Alături de figură este reprezentat un copac cu ramura frântă-simbol al vieții întrerupte mai devreme și stema. În partea de jos a plăcii funerare se reprezintă Palatul de Iarnă și piața din fața pala-

²¹ Și în țările vecine pot fi menționate astfel de dedicații.

²² Fiica lui Dimitrie Cantemir și a Anastasiei Trubețkoi, care în 1751 s-a căsătorit cu cneazul Dimitrie Golițan, reprezentant al uneia dintre cele mai influente familii din Rusia. A decedat în 1761 la 2/13 noiembrie 1761 în urma unei boli îndelungate.

²³ Soția lui Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei. Deoarece în 1723 domnul a decedat, Anastasia s-a căsătorit în 1738, la vârsta de 38 de ani, cu contele Ludwig Wilhelm Hessen-Homburg. Anastasia a decedat în 1755.

tului, cât și un grup de ostași însoțiți de o femeie (Андросов 2004). Epitaful latin de pe mormântul Anastasiei este citat în lucrarea lui Baier: („Dilectissimo sorori Anastasia principi Trubetskoy nata, hoc doloris monumentum frater moltissimus posuit”) „Distinsei surori Anastasia născută principesă Trubețkoi, această memorie a durerii este instalată de fratele mult îndurerat” (Берп 1783). Piatra funerară a Ecaterinei, executată din marmoră, reprezenta figura unei femei care plânge de-asupra unei tumbă, pe care o acoperă cu fusta. Epitaful de pe compoziție spune: „Această piatră rece este scăldată de lacrimile soțului ce suferă” (Этот холодный камень слезами омывает страдающий супруг) (Андросов 2004).

O altă categorie de epitafuri ar fi cele care privesc nu numai o persoană, dar pe mai multe care sunt înhumate sub aceeași piatră. Astfel mormântul devine casă comună pentru rude, câteva generații etc. Pentru Țara Moldovei și Țara Românească avem mai multe exemple de acest gen: „Supt această piatră zac trupurile adormiților robilor lui D[u]mnezeu: a lui Constantin Costache, ce s’au poreclit Negel, Marele-Logothet, carele s-au săvârșit la anul dela Nașterea D[o]mnului 1734, și a monahiei Elisavet, soția sa, carea s’au săvârșit la anul 1745, și a lui Theodor Costache, ce s’au poriclit și Venin, Marele-Spathariu, și al lui Leon Gheuca Mitropolit Moldaviei, carele s’au săvârșit la anul 1788, și a lui Matthei Costache, Marele-Postelnic, carele sau săvârșit la anul 1808” (Iorga 1908, 175) sau:

„S’au pus supt această peatră doaoă trupuri în pământ

A robiloru lui D[u]mnezău îngropați într’un mormântu:

Athanasie Gosanu, ce au fost Paharnicu-Mari,

Și, an, ani dela Hristos sfârșitul vieții sali

La o mie șapte sute și șaptezeci și șase,

Dechemvri în doaozeci, s’au scosu cu jele din case. 1776, Dechemvri 20.

Și soția sa, Anița, fiica lui Toaderu Naculu,

Logofātu de Visterie, carii, luna și anulu,

Doaozeci și cinci Septemvri o mie optu sute trii,

S’au săvârșită din viață, ertare dându celoru vii.

1803, Septemvri 25.

Tălpălarii’ să numește, și sănt ctitori împreună,

Biserica unde este mormântulu loru de odihnă:

Se rugăm pre D[u]mnezeu cu dreptii să-i odihnească,

Și noi să nădăjduimu Inpărăția cerească.

Mila ta D[oa]mne, cu toții să fie în ferecire:

Această să v[a] ceti spre vecinica pomenire” (Iorga 1908, 183),

„Această ună piatră aceste trei țărâne acopere: a bătrânului Șarban Băsărabu Voevod, a lu Draghici Catacuzino Vel Spătar, de fată nepotu-i, și a lu Costandin Vel Peh., iubit fiu lu Drăghici; pre carii cum viața în dragoste sângelui i-au legat, așa mortea, aice aducându-i, veacilor i-au răposat. Carii și, creștinește, cu dereptate, cu dragoste, cu milostenii și cu toate bunele fapte trăindu, s’au săvârșit, la anul de la Hs. spăsitoriu [7128 – 1620], de vârstă –, moșul, nepotul la [7176 = 1667], de vârstă –, fiul la |], de vârstă – ” (Iorga 1905, 87).

Sub piatră comună puteau fi soțul și soția: „Supt această cruce, să odihnește [robul lui] Dumnezeu Vasăle Făstășanu [și] soțul său, Catrina; leat 7270 [1762], Fev. 10” (Iorga 1908, 185) sau mama cu copiii: „Aicia odihnește șarba lui Dumnezău Mariia, giupăneasa dumisal[e] lui Con[stantin] Buhuș biv Vel Logofātu, fat[a] lui Chiriace Sturdzii, carea s’au prestăvit la primeneala a doa Domnie a lui Costantin Duca-Vod[ă], văleat 7211 [1703], Iul. 14. Și împreună cu cuconii săi, Catrina și Andrei, care cu limbi de moarte s’au rugat să-i pue la un locu [cu] măsa împreun[ă], la vecnici lăcașuri. Prestăvitu-s’au cuconii aceștia la văleat 7195 [1686-1687] ” (Iorga 1908, 173).

Aceste morminte comune indiscutabil remarcă afecțiunea și sentimentul familiei.

Un interes deosebit pentru cercetarea mentalităților colective o au **epitafurile de pe pietrele tombale pregătite din timp de persoană sie însuși**, fapt care demonstrează conștientizarea trecerii vieții pământești și pregătirea morală pentru trecerea în altă lume. Care și-a făcut-o sie: „Acesta petră au făcut și au înfrâmșatu Iacobu parcălabul de Cotnariu, fcioru lui Dumenică, cându au fostu viu, și au făcut, deacă va muri, să o pue prea gropniță a dumisale, să să știe; și cursul aniloru au fostu v lto 7155 [1646-7] de aî, mșta ²⁴”, la biserica mănăstirii Secul «Această piatră pe mormânt și-a făcut-o șie arhiepiscopul Varlaam Mitropolit... (?) ... în al zecelea an al archieriei lui, în anul 7150» (Iorga 1905, 31).

²⁴ După cum menționează Nicolae Iorga, se pare că dorința lui n-a fost îndeplinită, căci la biserica catolică din Cotnari pe o piatră se citește Dns. Iacobus filius Domnici, vezi (Iorga 1905, 12).

O altă categorie de epitafuri ar fi conform **formelor subiectului narațiunii** epitafului, care la rândul ei poate fi grupată în: monologul răposatului, dialogul celui decedat cu apropiații, dialogul celor apropiați cu răposatul, dialogul răposatului cu călătorul, relatarea despre cel răposat, relația răposat-Dumnezeu, dialogul cu mormântul. Aceste forme sunt caracteristice pentru culturile atât ale Țării Moldovei, Țării Românești, Transilvania, cât și al Rzeczpospolita și Rusiei.

Monologul decedatului din biserica Sfântului Spiridon din Iași, care prezintă proveniența celui răposat, atrage atenția asupra cauzei decesului și starea actuală:

„Mlădiță a vestiților Ghiculești, din cari ieșind
Eu, Grigore, al Dacilor Domn nobil,
Invăscut în evlavie de la strămoși ca dânșii,
Îmi cuprinde trupul piatra aceasta împodobită,
Răpit fiind de moarte înaintea de vreme,
Acuma însă ,n lăcașuri cerești drept locuiește;
1777, Septemvrie 1” (Iorga 1908, 156-157)²⁵.

Ca și în viață, unii decedați „discută” cu cei vii. Prin intermediul dialogului cu prietenul în biserica Goliei la locul de înmormântare a ctitorilor decedată prezintă cine e și când a trecut în lumea celor drepti:

„Nu-s localnică, nici chiar din Dacia, prietene.
Viza [lângă Constantinopol], Viza născătoare de
mari bărbați mi-i țara.
Și m’a născut Gheorghe, și mamăi Eufrosina,
Și mie, celei moarte, mi-i numele Sultana.
Soție fuiu lui Constantin al lui Mihai Racoviță.
Vai, vai, nu ,n țara mea m’am stins,
Ci în țara Misilor m’a prins pe mine moartea,
În anul trei peste-o mie de la Hristos
Și cinzeci și încă șapte sute,
Sâmbătă ,n luna lui Ianuar,
Cam la început, anume ,n ziua de-a doua” (Iorga 1908, 163).

Mult mai rare sunt epitafurile în care se întreține un dialog cu Dumnezeu: „Robul lui D(u)m(ne)zău Iordachi Cantacozino vel Logofăt: primeaște-mă, Doamne, ca pe cel al unsprezecelea čas ce (ai) priimi(t) în vie ta”, glăsuiește inscripția din biserica din Lacuri (Iorga 1905, 9).

Aceste epitafuri care „vin din partea decedatului” constituie un caz aparte: fie că se adresează celor

apropiați, fie că se adresează celor străini. După cum remarcă unii cercetători aceste cuvinte vin „de sub piatra tombală”, sunând ca cuvinte pronunțate de însuși răposatul și fiind în esență „glas de sub pământ” (Беселова 2006). Printre ele se evidențiază cele de dialog cu trecătorul.

Tematica călătorului este pomenită în Psaltire care spune: „Auzi, Doamne, rugăciunea mea și ascultă strigătul meu, nu fi nepăsător față de lacrimile mele, căci sunt un călător la tine și un venetic, ca și părinții mei” (PS: 38, 13.) Astfel mormântul nu este ceva întâmplător, întâlnit în calea călătorului, este un punct esențial care vine să-i amintească că toate au un sfârșit. Adresarea către „trecător”, „vizitator”, „călător” se întâlnește adesea în epitafurile din spațiul geografic cercetat. Tradiția vine din epitafurile romane și sunt identificate cu latinescul „viator”, care este o formulă standard în epitafurile romane, ca și rugămintea de a se opri. În formulele versificate erau des utilizate șabloanele „hic iacet – aici e înmormântat”, „qui legis – tu, cel ce citești”, „siste gradum – oprește-te” (Петровский 1962, 9). Una dintre cele mai răspândite formule care-și găsesc expresia în epitafurile românești, poloneze și rusești este formula „Sta, viator” – „Stai, oprește-te, trecătorule”.

În Transilvania, după cum menționează Doina Filimon Doroftei, „adresarea directă către cei ce trec pe lângă mormânt este un *topos* antic păstrat în epitafurile medievale și humaniste; aceste formule adresate trecătorului de îndemn la oprire și lectură a epitafului se asociază cu elemente creștine: meditația asupra morții, ruga pentru defunct etc. Trecătorului i se reamintește că va împărtăși aceeași soartă: *discite mortales pulvis et umbra sumus* (Sighișoara, 1620), *...quia cinis fumus et umbra* (Tirimia Mare, 1631), iar moartea este privită ca o trecere spre adevărata viață a creștinului, în inscripțiile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: – *mecum uis esse uiator* (Hărman, 1667); – *tu ista qui legis uiatorem esse te memento* (Hărman, 1710), cu deplasarea semantică a termenului *uiator*” (Filimon Doroftei 2010, 115-116)

Autorul cărții despre epitafuri în versuri din secolul al XIX-lea în Rusia, Tatiana Țarkova, menționează că astfel de epitafuri se întâlnesc și în cimitirele din Riga și Daugavpils (Царькова 1999, 118). Astfel, un epitaf din 1802, atribuit de cercetători atât lui Pavel Sumarokov, cât și cneazului Gagarin spune:

²⁵ Grigorie Alexandru Ghica a avut o moarte violentă, fiind tăiat în Iași de trimisul sultanului.

„Прохожий! Ты идешь, но ляжешь так как я.
Постой и отдохни на камне у меня,
Взгляни, что сделалось со тварью горделивой,
Где делся человек? – И прах порос крапивой.
Сорвиж былиночку, вспомни о судьбе/ (вспомни обо мне),
Я дома, ты в гостях. – Подумай о себе” (Московский 1907, 64).

În acest epitaf putem evedenția câteva subiecte reprezentate simbolic. Omul este comparat cu o ființă animalică mândră, făcându-se aluzie la păcatul mândriei, utilizându-se tematica *Ubi sunt?*, adică unde este la acel moment acel om, care era odată atât de mândru. Întrebarea – *Ubi sunt?*, repetată adesea în Evul Mediu, este actuală și la începutul secolului al XIX-lea, arătând puterea nimicitoare a morții nu doar pentru oameni simpli, dar și pentru împărați etc., indiferent de statutul social. Un alt element important este utilizarea simbolistică a plantelor – urzica și firul de iarbă, asociate cu soarta, adică totul devine praf, din care crește iarbă. În varianta a doua a acestui epitaf, în loc de amintirea despre soartă, se cere a se aminti de decedat. Adresarea de „a te așeza pe piatră” vine să amintească că calea pământescă are un sfârșit și întreaga viață este concentrată sub o piatră funerară.

În dialogul cu trecătorul, pe epitaful din 1776, din cimitirul Lazarev din Petersburg, adresat protoireului regimentului de gardă împărătească Izmailovskii, se accentuează că trebuie să cugeți asupra vieții, astfel ca la sfârșitul ei să nu-ți fie frică să vii în fața judecății de sus:

„Прохожий!
Я достиг к пристанищу надежду.
К нему имея все дорогу неизбежно,
Старайтесь свою жизнь тако провождать,
Чтоб не страшилися в сем порте приставать”
(Царькова 1994, 52-53).

Un alt epitaf rus, de pe mormântul lui A. Tufanov, fiu de negustor, decedat în 1804, în Petersburg, accentuează ideea creștină că omul din lut este și în pământ merge, de aceea trebuie să se pocăiască și să aibă frică:

„Прах ныне я, но ты постой, остановись!
Се к вечности врата: покайся иль страшись”
(Царькова 1994, 52-53).

În Lituania, pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea, vom remarca o piatră cu inscripția tombală pentru Ivan Semaško:

„Aici se află Ivan Semaško
La picioare duce dorul un câine negru,
La cap o ploscă cu votcă este,
În mâini o sabie ascuțită ține.
Oho! Oho! Oho!
Cui îi pasă?” (Быт 1848, 76).

Această inscripție remarcă faptul că nimănui nu-i pasă de trecerea din viața terestră a unui oarecare Ivan, în locul căruia ar putea fi oricine.

Din epitafurile citate mai sus este clar că trecătorului, care merge pe lângă mormânt și își continuă existența pământescă i se amintește că se află în apropierea porților Judecății de Apoi, după care urmează o altă cale, cea a veșniciei, cerească. Această adresare „trecătorului”, mai face și o diferențiere existențială între cei ce trăiesc, mergând pe pământ, fiind predispuși la păcate, și cei care „dorm”, care au plecat în lumea veșnică. Se observă o deosebire în poziția vertical (exemplificată prin trecători)-orizontal (exemplificată prin decedați) care îi deosebesc pe cei vii de cei morți. Tot aici vom atenționa că deseori în epitafuri este folosit termenul „drum”, „cale”. Cercetătoarea Olga Sedakova menționează că atât în folclorul referitor la moarte, cât și în ritualul funerar este importantă valoarea simbolică a drumului, care în subconștientul persoanei se identifică cu finisarea celor lumești și moartea inevitabilă (Седакова 2004, 57). Tatiana Șепанскаиа, cu referire la subiectul dat, spune că casa era identificată cu rodnicia, siguranța, prosperitatea, pe când drumul – cu bolile, insecuritatea, moarte. În drum călătorul avea un statut, legat de lumea de apoi, căci era în nesiguranță (Щепанская 2003, 40-41).

O categorie deosebită de epitafuri sunt cele de dialog direct cu mormântul. Adresarea către mormânt în epitaful din biserica Tălpălari spune:

„Plângi, morminte, glăsuște,
Că aice sălășluește
Acel 7169 [= 7269: 1750-1] născut și la 1815 săvârșit.
Alexandru Anastas numit,
Întru mic vac ce au trăit;
Împreună ai săi părinți,
Ștefan, Zoița numiți.
Cătră cei ce voru ceti cu un glas de umilință
Ciarcă chipu, miluiește, să cunoască a lor ființă,
Ca niște muritori și supus la străcăciune, au datorie întriagă să răversă rugă pân cătră D[o]mnul tuturor, să erte sufletele lor. [C 1800.]” (Iorga 1908, 184).

Epitaful cere locului de sălaș să se întristeze împreună cu apropiatii răposatului, și să sensibilizeze pe cei care vor citi inscripția.

O altă adresare către mormânt, în care acesta trebuie să conștientizeze pe cine cuprinde: „Morminte, în numele lui Dumnezeu, ce mort,

Mie ce n'treb, spune-mi grăbit, îl porți ?
Pe cel în toate prea bun, Teofan, o străine,
Al Moldovlahiei vestit arhiepiscop,
Al cărui mormânt strălucita a celui prealuminat
Ieremia soția, Elisaveta,
Mândră, a-i fi rudă și prea-iubită.
După cuviință mă mpodobi, de departe-amintire,
Având în schimb mulțămire în cer,
Viața 'ndelungă și noroc strălucit” (Iorga 1928, 25-26).

Concluzii. În spațiul geografic examinat, am constatat că secolul al XVII-lea - încep. sec. al XIX-lea din punctul de vedere al expresiei durerii la nivelul sensibilității colective epitaful este asemănător atât în Țările Române, cât și în Rzeczpospolita și Imperiul Rus. Durerea părinților, soților și a rudelor apropiate este exprimată prin intermediul inscripțiilor de pe pietrele funerare, prin tematica dialogului cu rudele, monolog, dialogul cu mormântul, adresarea către Dumnezeu, în formă scurtă sau desfășurată, în proză sau versuri – caracteristici ale epitafurilor din perioada cercetată. În general, epitafurile, împreună cu alte izvoare, creează o imagine completă a atitudinilor oamenilor față de moarte. Menirea inscripției era de a transmite generațiilor ce vor urma amintirea despre răposat.

Bibliografie

- Albu 1977:** I. Albu, Monumentul epigrafic la sași în context central-european (secolele XV-XVIII), teză de doctorat, mss. (Sibiu 1977) apud N. Sabău, Monumentul funerar transilvan între Renașterea târzie și neoclasicism. Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească, anul III, nr.1-2 (5-6), ianuarie-decembrie 2004.
- Albu 1999:** I. Albu, Monumentul epigrafic la sașii transilvăneni în context central-european (Sibiu 1999).
- Ardevan, Hica 2000:** R. Ardevan, I. Hica, Inscriptions de Napoca. Acta Musei Napocensis 37/1, 2000, 243-252.
- Bobulescu 2010:** C. Bobulescu, Inscripții și însemnări privitoare la biserica Goliei. In: Mănăstirea Goliei. 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu (studii și documente) (Iași 2010), 341-376.
- Bogdan 2002:** C. Bogdan, Imago Mortis în cultura română veche (secolele XVIII-XIX) (București 2002).
- Brihuneț 2006:** E. Brihuneț, Sculptura pietrelor de mormânt din secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea în ocolul Nistrului de Jos. Tyragetia s.n. 2, vol. II(XV), 2006, 439-450.
- Brihuneț 2008:** E. Brihuneț, Monumente comemorative medievale târzii din spațiul pruto-nistrean. Tyragetia s.n. 2, vol. II(XVII), 2008, 179-193.
- Cantacuzino 1975:** G. Cantacuzino, Les tombes des Bogomiles découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques. In: Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971, II (Bucarest 1975), 515-528.
- Chiaburu 2011:** E. Chiaburu, Considerații privitoare la raportul dintre epitafe și inscripțiile săpate pe lespezile funerare. In: Text și discurs religios, nr. 3 (Iași 2011), 101-110.
- Covacef 2003:** P. Covacef, Cimitirul viu de la Sulina (Constanța 2003).
- Cristescu 1969:** E. Cristescu, Considerații despre pietrele funerare din Bosnia medievală. In: Studii și comunicări de istoria artei, Seria artă plastică (București 1969), 219-228.
- Delumeau 1997:** J. Delumeau, Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident (secolele XIII-XVIII) (Iași 1997).
- Demcenco 2003:** N. Demcenco, Identificarea mormintelor unor personalități din domeniul artei și științei de la Cimitirul Central al municipiului Chișinău. Arta, 2003, 82-88.
- Dosoftei 1989:** Dosoftei, Versuri pentru Filogon. In: Dosoftei, Opere poetice (Chișinău 1989).
- Elian 1965:** Al. Elian, Inscripțiile medievale ale României. Orașul București (București 1965).
- Felea 2012:** A. Felea, Epitaful în istoriografia românească, rusă, poloneză și lituaniană. Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială 3, vol. II, 2012, 113-128.
- Filimon Doroftei 2010:** D. Filimon Doroftei, Elemente biblice în inscripțiile funerare în limba latină din Țările Române (1300-1800). In: Text și discurs religios, nr. 2 (Iași 2010), 107-116.
- Golescu 1934:** M. Golescu, O fabulă a lui Esop trecută în iconografie religioasă. In: Buletinul Comisiei Monumentelor istorice, aprilie-iunie (Văleni de Munte 1934), 70-74.

- Grancea 2004:** M. Grancea, Epitaful românesc ortodox din perioada regimului totalitar, sursă de investigație a atitudinilor în fața morții. In: *Caiete de antropologie istorică*, nr. 1-2 (Cluj-Napoca 2004), 180-200.
- Grancea 2007:** M. Grancea, Aspecte ale analizei monumentelor funerare din perioada comunistă. In: (Coord. A. Mihalache, A. Cioflâncă) *Media Res* (Iași 2007), 571-581.
- Grancea 2007a:** M. Grancea, Epitaful săpânțean și celebrarea vieții. In: (Coord. M. Rotar, C. Rotar) *Murire și moarte în România secolelor XIX-XX. Lucrările Conferinței Naționale*, Alba Iulia, 11-12 octombrie 2007 (Alba Iulia 2007), 91-99.
- Grancea 2007b:** M. Grancea, Retorica morții eroice în epitaful revoluționarilor din Decembrie' 89. In: (Coord. B. Murgescu) *Revoluția română din Decembrie 1989. Istorie și memorie* (Iași 2007), 45-67.
- Grancea 2008:** M. Grancea, Social Time and Life in the Epitaphs from Săpânța. In: *Philobiblon*, vol. XIII (Cluj-Napoca 2008), 304-328.
- Grancea 2008a:** M. Grancea, L'Épitaphe de Săpânța et la celebration de la vie. In: (Ed. M. Grancea) *Death and Society. Transdisciplinary studies* (Cluj-Napoca 2008), 215-264.
- Grancea, Csapo 2005:** M. Grancea, E. Csapo, Poarta „Marii Treceeri” sau perspectiva asupra morții reflectate de epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIX-lea. In: (Coord. M. Grancea) *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XVII* (Cluj-Napoca 2005), 150-161.
- Iorga 1905:** N. Iorga, Inscricții din Bisericile României, fasc. I (București 1905).
- Iorga 1908:** N. Iorga, Inscricții din Bisericile României, fasc. II (București 1908).
- Iorga 1921:** N. Iorga, Istoria românilor în chipuri și icoane (Craiova 1921).
- Iorga 1928:** N. Iorga, Portretele domnilor noștri la Muntele Athos. In: *Academia Română, Memoriile secției istorice*, ser. III, tom IX (București 1928), 23-27.
- Istoria 1986:** *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. II (București 1986).
- Josanu 2009:** V. Josanu, Trei inscripții din secolele XVI-XVII descoperite la Biserica „Sf. Dumitru” com. Zaharești, județul Suceava. In: *Suceava. Anuarul complexului muzeal Bucovina XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009* (Suceava 2009), 201-203.
- Radoslav 1997:** D. Radoslav, Sentimentul religios la români (Cluj-Napoca 1997).
- Sabău 2004:** N. Sabău, Monumentul funerar transilvan între Renașterea târzie și neoclasicism. In: *Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească*, anul III, nr. 1-2 (5-6), ianuarie-decembrie 2004, 25-74.
- Syrnicka 2001:** K. Syrnicka, Polska epigrafika nadgrobną na Wileńszczyźnie. Tradycja i współczesność (Wilno-Lublin 2001).
- Wensing 1997:** M.G. Wensing, Śmierć i przeznaczenie człowieka według Biblii. Przekł. [z ang.] Ewa Zielińska (Warszawa 1997).
- Андросов 2004:** С.О. Андросов, О первых фигуративных надгробиях в России. В: *Наше Наследие* - История, Культура, Искусство, №69, 2004, pe <http://www.nasledie-rus.ru/>
- Беер 1783:** Ф. Беер, История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира сочиненная С. Петербургской Академии Наук покойным профессором Бейером с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров (Москва 1783).
- Белецкий 1981:** П. Белецкий, Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. (Ленинград 1981).
- Быт 1848:** Быт русского народа (крещение, похороны, поминки). Часть 2, под ред. А. Терещенко (Санкт-Петербург 1848).
- Веселова 2006:** В. Веселова, Эпитафия - формульный жанр. Вопросы литературы: Журнал критики и литературоведения 2, 2006, pe <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/2/ve8.html>
- Московский 1907:** Московский некрополь в 3 томах. Том 1, сост. В.И. Саитов, Б.Л. Модзалевский (Санкт-Петербург 1907).
- Петровский 1962:** Ф. Петровский, Латинские эпиграфические стихотворения (Москва 1962).
- Седакова 2004:** О. Седакова, Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян (Москва 2004).
- Царькова 1994:** Т. Царькова, Русские стихотворные эпитафии, Воскресенье. Новая Россия 2-4, 1994, 51-53.
- Царькова 1999:** Т. Царькова, Русская стихотворная эпитафия XIX-XX веков. Источники, Эволюция. Поэтика (Санкт-Петербург 1999).
- Щепанская 2003:** Т. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. (Москва 2003).

Some categories of epitaphs in Moldova and neighboring countries in the 17th - early 19th centuries

Abstract

Epitaph is an important source for the study of attitudes towards life and death. In our opinion, the epitaphs from Moldova and neighboring countries of the 17th - early 19th centuries can be classified according to many criteria: 1) literary form; 2) volume of information; 3) epitaphs, which are based on a deep family affection, including those prepared by a person for himself; 4) subject of narration; 5) gender of the deceased; 6) age of the deceased; 7) social status of the deceased, etc. In this article, we present several types of epitaphs, which are characteristic for the Romanian territory, Russia, and the Polish-Lithuanian Commonwealth. In terms of the expression of grief in the collective mentality, epitaphs are similar regardless of the country. The heartache of parents, spouses, and relatives is expressed in the inscriptions on tombstones through a dialogue with parents, monologue, dialogue with the grave, and appeal to God.

Некоторые категории эпитафий в Молдавском княжестве и соседних странах в XVII - начале XIX века

Резюме

Эпитафия является важным источником для исследования отношения людей к жизни и смерти. По нашему мнению, эпитафии XVII - начала XIX века из Молдавии и соседних стран могут быть классифицированы по многим критериям: 1) по литературной форме; 2) по объему информации; 3) эпитафии, которые основаны на глубокой семейной привязанности, в том числе эпитафии, подготовленные для себя; 4) в соответствии с формой представления субъекта повествования; 5) по полу умершего; 6) по возрасту умершего; 7) по социальному статусу умершего и т.д. В этой статье мы представим несколько типов эпитафий, которые характерны для румынского пространства, России и Речи Посполитой. С точки зрения выражения скорби в коллективной ментальности, эпитафии сходны независимо от пространства. Боль родителей, супругов и родственников выражается через надписи на надгробных плитах на основе диалога с родителями, монолога, диалога с могилой, обращения к Богу.

11.03. 2013

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

